

Helyismereti tevékenység, helyismereti kutatások

VAJDA Kornél

Ma már talán általánosan elfogadottnak, vagy legalábbis általánosan használatosnak tekinthetjük azt a terminológiai és ezzel párhuzamosan tárgyi elkülönítést, differenciálást, amelyet a helyismeret, helytörténet illetve honismeret fogalmak fejeznek ki. Anélkül, hogy a helytörténet vagy a honismeret problémakörét érinteni kívánám, véleményem szerint a könyvtárak helyismereti tevékenysége ezekhez képest ugyanolyan - ha úgy tetszik alárendelt - funkciókkal bír, mint általában a könyvtári munka a tudományos kutatáshoz, vagy a közművelődési feladatokhoz. A könyvtárainkban folyó helyismereti munka feladata tehát nem a hellyel, földrajzi, természeti, közigazgatási, stb. egységgel kapcsolatos kutatások elvégzése (még olyan könyvtári vonatkozású témák esetében sem, mint könyvtörténet, könyvtártörténet, stb.), hanem éppen ezen kutatások feltételeinek megteremtése, dokumentumbázis kialakítása, hozzáférhetővé tétele, olyan információk tárolása és terjesztése, amelyeket ezek a kutatások ill. kutatók jogosan megkívánnak. Más kérdés, hogy éppen e tevékenység ellátása, az e feladatoknak megfelelni akarás tudományos vizsgálódást is igényel, ma már egyre nagyobb mértékben. A továbbiakban tehát éppen arról lesz szó, hogy az ilyen értelemben felfogott helyismereti tevékenység - a kutatókkal való állandó korrelációja miatt is - milyen követelményeket támasztott, milyen elméleti-gyakorlati problémák megvizsgálását, megtárgyalását, megvilágítását tette szükségessé, és hol tartanak, milyen további tennivalókat jelöltek ki, mire vállalkozhatnak ezek a vizsgálódások.

Az előzményekről - bármilyen nagyfontosságúak is önmagukban, illetve egy történelmi nézőpontból való felmérés szempontjából - csak keveset és vázlatosan mondhatunk ebben a kontextusban. Megemlítendő mindenekelőtt az 1961-es, eredményeit, hozadékát tekintve ma már klasszikusnak számító gödöllői konferencia (ennek anyagán belül különösen Berza László rendkívül tömör, de szinte minden lényeges pontot megvilágító, mindössze hét oldalas előadása). E konferencia mindenekelőtt a helyismereti kutatások bibliográfiai aspektusát, funkciórendszerét állította középpontba - úgy tűnik ma is ez az aspektus maradt a döntő. Egy más vonatkozást tett rendkívül aktuálissá az 1964-ben megjelent művelődésügyi miniszteri utasítás (146/1964./M.K.16/MM), amely kötelezővé tette a megyei könyvtárak számára a helyismereti anyaggyűjtését, helyismereti gyűjtemények létrehozását. Mint általában a hasonló jellegű jogszabályok, ez az utasítás is egy már érvényes gyakorlatot legalizált; ennek kereteit, kapcsolódási körét jelölte ki, módot adva a megindult munkálatok elmélyítésére, kiterjesztésére és alaposabb megszervezésére. A hatvanas évek során esett szó a közgyűjteményi (muzeumi, levéltári, könyvtári) együttműködést szorgalmazó - évtizedes sorozatot folytató - meg-

beszélések, viták, határozatok szövegében a helyismereti vonatkozásokról, természetesen alárendelve a nagyobb összefüggéseknek, központibb feladatoknak. Tény, hogy a vágyott együttműködés több szinten is éppen helyismereti vonatkozásokban látszott az egyik leggyümölcsözőbbnek, bár korántsem probléma nélkülinek (példaként elég talán a FSzEK Budapest Gyűjteménye muzeumi és levéltári kapcsolataira rámutatni). A hatvanas évek végére mindenesetre fellendülésről beszélhetünk a helyismereti munkálatok területén: azokban a megyei könyvtárakban, amelyek a miniszteri utasítás előtt is gazdag helyismereti anyagot halmoztak fel, értékes, jól szervezett, ma is példászerű gyűjtemények jöttek létre, de a többi könyvtár is kialakította és jól-rosszul működtette helyismereti gyűjteményeit. A megyei könyvtárak példájára, buzdítására, de legalább ennyire a helyi igények kielégítésére is hasonló gyűjtemények alakultak a járási, városi (B-típusú) könyvtárak jó részében is. Ezekről jogszabály egyelőre nem gondoskodott, de a felhalmozás megindult és nem is jelentéktelen eredményeket mutatott, mutathat fel. Ez a fellendülés természetesen korrelatív viszonyban áll a helytörténeti kutatások fellendülésével, tulajdonképpen ezekre adott válasznak is tekinthető. (Természetesen itt a legtágabb értelemben vett helytörténeti kutatásra kell gondolnunk: vállalatok, gyárak, üzemek, tsz-ek, iskolák, községek, stb. történetének, elsősorban a felszabadulás utáni történetének felkutatására, az egyre szélesedő honismereti mozgalom hagyománytörténeti, munkásmozgalomtörténeti, forradalomtörténeti vizsgálódásaira, sokszor csak kampányjellegű, de helyenként elmélyült kutatásaira.) Ez a fellendülés jót és rosszat, pozitívumokat és negatívumokat (természetesen nem egyenlő arányban) is felmutat: nemcsak a kutatások váltak számosabbá, de valamiféle divat is kialakult, elszaporodtak a dilettáns próbálkozások, a presztizs-szemponthoz diktálta összefoglalások, stb. Lényegében ezek a jelenségek határozták meg a tennivalókat is, ez a fellendülés tette szükségessé a problémakör egészének vizsgálatát, a "neuralgikus góccok" kijelölését, a tevékenységi formák tüzetes tanulmányozását.

Több területen kellett egyszerre bizonyos megoldási módszereket kijelölni, a helyismereti tevékenységet egységesíteni, nagyobb egységek, sok esetben országos szolgáltatások ügyében dönteni, valamiféle szakmai egyetértést kialakítani, stb. Ekkortól kezdve vált a helyismereti kutatások szervező, menedzselő központjává a Könyvtártudományi és Módszertani Központ, építve elsősorban a "terepen" dolgozó, immáron rangot, megbecsülést szerzett helyismereti szakemberekre. Az egyik első feladat ezeknek a szakembereknek összehozása, tágabb értelemben vett műhellyé való szervezése volt. 1970-ben Szombathelyen, 1972-ben Miskolcon gyűltek össze azok, akik valaminő módon elkötelezték már magukat a helyismeret mellett. Ez utóbbi konferencián - számos más hasznavehető elhatározás mellett - merült fel egy konferenciasorozat terve is, amelynek célja az éppen az előtérben álló, akuttá vált helyismereti problémák kollektív megtárgyalása, az eredmények, illetve a továbbra is vitatott témák leszögezése, szakmai ajánlások megtétele lenne. Ez a konferenciasorozat megindult, és hasznosnak bizonyult. A MKE Bibliográfiai Bizottsága vállalta - a KMK-val közösen - ezek megszervezését, lebonyolítását.

Elsőként a megyei sajtóbibliográfiák kérdéseinek megtárgyalására került sor (Szeged, 1974. március 19-20.). Az azóta már hagyományá váló módon előadások hangzottak el itt a témakör legdöntőbb problémáiról (a megyei sajtó-

bibliográfiák cimleirási és szerkesztési kérdéseiről, a mutatók problémájáról, a szerkesztési gyakorlat tapasztalatairól, a sajtóbibliográfiák kiadásának kérdéseiről), majd hosszú és alapos vita tárgyává tettek az elhangzottak, végül a konferencia ajánlásokban rögzítette az eredményeket, így elsősorban azt, hogy a megyei sajtóbibliográfiák rendszerének kiépülésére feltétlenül szükség van, ezek elkészítését mindenképpen szorgalmazni kell, és milyen alapvető feltételeknek, elvárásoknak kell hogy eleget tegyen egy ilyen sajtóbibliográfia mind tartalmi, mind formai, illetve gazdaságossági szempontból. Ez a konferencia jelölte ki azt is, hogy a legközelebbi alkalommal milyen témakör megtárgyalása esedékes. A konferencia anyagai között szerepelt egy lista is arról, hogy milyen megyei sajtóbibliográfiák készültek már el, és talán a konferencia eredményei közé számítható, hogy az azóta eltelt időszakban ez a lista jelentősen kibővült, csaknem minden megyében elkészült ma már az adott egység sajtóbibliográfiája. Ezzel - az adott szinten - e problémakör akár lezártak is tekinthető, jöllehet a részösszegzések szintetizálására feltétlenül szükség van (ez - mármint az országos sajtóbibliográfia - más keretek között ugyancsak készülöben van, többek között éppen a megyei bibliográfiákra alapozóan).

A következő lépés, a következő konferencia (Debrecen, 1974. augusztus 27-28.) a folyóirat-repertóriumok szerkesztésének kérdéseivel foglalkozott. A témát itt is a gyakorlati igények jelölték ki: számos repertórium készült - különösen a konferenciát megelőző két-három évben, és egyáltalán igen jelentősnek látszott a repertóriumtermelés. A konferencia nemcsak olyan szempontból jelentett előrelépést ezen a területen, hogy a meglévő szakmai, repertóriumszerkesztési és kiadási gyakorlatot és tapasztalatokat szintetizálta, általánosította, hanem igyekezett az egész tárgykört legtágabb összefüggéseiben - az országos szakbibliográfiák problémakomplexumában - elhelyezni és értelmezni. Mindenekelőtt a repertorizálásra érdemes folyóiratok jegyzékének összeállítására tett kezdeményező lépést, valamint - többek közt a párhuzamosságok, többszörös repertorizálások káros jelenségét elkerülendő - javasolta egy retrospektív sajtórepertórium-bibliográfia elkészítését és közreadását. Ez a mű - kéziratban - azóta elkészült, és a hozzá fűződő várakozásokat messze felülmulóan az egyik legértékesebb bibliográfiai tájékoztató műszernek bizonyult, számos, bátran tudományos jellegűnek nevezhető felfedezéssel gazdagítva nemcsak a helyismereti kutatást, hanem az egész könyvtárügyet. (A bibliográfia készítője Kertész Gyula.)

Miként a szegedi konferencia anyagából önként adódott a debrecenié, akként a sajtórepertóriumok megvitatása során merült fel a kíváncsi: foglalkozni kell a hírlapok feltárásának nem repertóriumszerű formáival is. Erre Zalaegerszegen került sor 1975. október 15-16-án. Az itt tárgyalt témák közül egyáltalán nem volt vita a helyi lapok feltárásának kérdésében: ez nyilvánvalóan a megyei könyvtárak feladata. Az természetesen kívánatos, hogy a helyi lapok feldolgozása közben melléktermékként más megyéket érintő cikkek leírásait a feldolgozó könyvtár küldje meg az érintetteknek. Erre van is példa nem egy helyen, rendszeres gyakorlatnak azonban még nem tekinthető. Igazán megoldatlan azonban az országos folyóiratok, hírlapok feldolgozása és disszeminálása. Ezt a nagy feladatot egy ideig a szombathelyi megyei könyvtár kollektívája vállalta - mindazok számára, akik igényelték. Nem lehetett azonban végleges ez a megoldás, hiszen országos jellegű, hatal-

mas volumenű munkát társadalmi munkában végezni ma már nem lehet: a szombathelyiek áldozatkész és magas színvonalon végzett cédula-szolgáltatása abba is maradt. Sürgős szükség van tehát arra, hogy ezt a feladatot valamely központi intézmény (például az OSzK) vállalja. (Itt került szóba az is, hogy a - még ebben az ötéves tervben megvalósuló - gépesített és remélhetőleg teljes Magyar Folyóiratok Repertóriumuma egyik származékjegyzékeként valósulhatna meg az országos periodikumok helyismereti szempontu feltárása.) Ez sürgető és fontos gyakorlati probléma, amely végülis intézményes megoldásra vár. Más kérdés a feltárás módja, ennek a feltárásnak optimális formája, a cédulakatalógusok kiépítésének megoldása stb. A konferencián azonban a legnagyobb sullyal a relevancia kérdése merült fel (Csüry István szólott erről előadásában.). Az a probléma, amit a hírlapcikkek különböző jellege, fontossága, elavulási foka, információértéke, stb. vet fel a nagy anyagot feldolgozó és válogatni kényszerülő könyvtárosnak. Csüry István - a Hajdu-Bihari Napló és a Nyirvidék c. hírlapok cédulaanyagának komparatív elemzéséből indult ki és elméleti megközelítését kísérte meg a hírlapok, ill. hírlapcikkek tipologizálásának, a felhasználhatósági arányok kialakításának, a szelekció kérdésének stb. Ennek kapcsán merült fel a kíváncsi: ezen kérdések megoldására készüljenek kontrollvizsgálatok is egy-egy megyei könyvtárban.

A konferenciasorozat - amely eddig igen hasznosnak bizonyult - nem zárul le a zalaegerszegi tanácskozással. Évente átlagban két konferencia megszervezését vállalta a MKE Bibliográfiai Bizottsága és a KMK. A legközelebbi témája a képek, a vizuális dokumentumok helyismereti problémáit fogja tárgyalni, majd sor kerül az évkönyvek, személyi bibliográfiák, tájékoztatói segédletek, stb. feltárásának ill. szerkesztésének kérdéseire is. A konferenciák anyagait a KMK rendre megjelenteti, hasznos segédeszközt és továbbgondolásra serkentő anyagot adva ezzel a szakemberek kezébe.

A konferenciák tehát sorra véve a felmerülő problémákat bizonyos elméleti támaszt adnak a kutatásnak, szervezik, orientálják a helyismereti tevékenységet és kutatást. Nem helyettesíthetik azonban sem a helyismereti tevékenységben egyelőre járatlan, tapasztalatlan B-típusú könyvtárak valamint eligazítását erről a munkáról, sem a helyismereti kutatások eredményeinek tudományos szintű összegzését (bár ehhez anyagot, problémákat és javaslatokat tudnak adni), sem a helytörténeti kutatók, a helytörténettel, helyismerettel foglalkozók eligazítóját, kalauzát.

Az első feladatot - mint talán legsürgetőbbet, és leghamarabb elvégezhető - Bényei Miklós teljesítette kis könyvével - "Helyismereti munka a "B" típusú könyvtárakban" -, amely a tárgykör tömör és gyakorlatias összefoglalása, gazdag bibliográfiával, és tudományos értékű, több fejezetnyi, elvi kérdéseket tárgyaló bevezetővel. A második feladat elvégzése sokkal nagyobb munka semhogy azt egy ember vállalhatná. A zalaegerszegi konferencia résztvevői Csüry Istvánt kérték fel egy olyan kollektiva megszervezésére és irányítására, amely képes lehet elkészíteni a helyismereti kutatások módszertani kézikönyvét. Ez a munka természetesen nemcsak a hazai tapasztalatokra, feldolgozásokra építene, hanem figyelembe venné a tárgykör külföldi szakirodalmát és gyakorlatát is, és megkísérelné az összes idevonható kérdés megfelelő szintű tárgyalását. A konferencia javaslatot tett a munkatársak személyére is, ez a kör azonban nemcsak bővíthet, hanem

bővülnie is kell, hiszen az egyes részterületek száma is sok, és az előkészítő anyagok kidolgozása is csak népes szerzőgárdával képzelhető el. Ha a kézikönyv elkészül (a nyolcvanas évek elejére várható), akkor kétségkívül új szakaszát nyitja meg a helyismereti kutatásoknak. A harmadik feladat - a helyismereti kutatók eligazítása - egy több füzetből álló (ill. tervezett) kiadványsorozatban fog realizálódni. Az első füzet módszertani bevezető lesz, a helytörténeti, helyismereti kutatás elvi-történelmi szempontu megalapozásához nyújt segítséget. A szerzői történészek, ami biztosítja, hogy a kiadvány szaktudományos szempontból megbízható legyen, és hozzájárulhasson ahhoz, hogy a többé-kevésbé szakképzetlen, ill. más jellegű szakképzettséggel bíró kutatók megfelelő alapozással, metodikai vértetéssel ellátva kezdhessenek munkájukhoz. A sorozat ("Helyismereti kutatók kézikönyvei") második része három füzetben intézményismertetőket, adattárakat tartalmaz (muzeumit, levéltárit és könyvtárit). Ezek a helyismereti minervának tekinthető kiadványok a források lelőhelyeit, a számbavehető kutatási helyeket tárják fel. Utbaigazítanak a különböző gyűjtemények jellegét, nagyságát, helyismereti fontosságát illető kérdésekben, tájékoztatnak a szolgáltatásokról, stb. A harmadik egység négy füzetből fog állni, és bibliográfiai összefoglalást tartalmaz. Természetesen nem törekszik teljességre, inkább a legfontosabb dokumentumtipusokat gyűjti egybe, gazdag annotációs és mutatórendszerrel segítve az eligazodást. Modellje, mintája Kosáry történelmi bibliográfiája: viszonylag szűk területre korlátozódva, anyagából bátran válogatva valami hasonlót próbál megvalósítani.

Utolsóként említjük meg a helyismereti kutatások talán legnagyobb vállalkozását, a legfontosabb folyóiratok és hirlapok (több száz periodikumról van szó) retrospektív helyismereti feltárását. Ezt a feladatot, amelynek elvégzése nemcsak gyakorlott és szakképzett munkatársi gárdát, hanem hatalmas anyagi áldozatot és mindenképpen egy kialakult műhelyt is követel, a FSzEK Budapest Gyűjteménye vállalta. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen retrospektív feltárás az ország valamennyi helyismereti gyűjteménye számára alapvető jelentőségű; a gazdaságossági érvek, a szakmai színvonal garantálása pedig mindenképpen a központi megoldás mellett szólnak. (19 megyének kellene az egész anyagot feldolgoznia, hatalmas mennyiségű "holt terhet" vállalva, nem is beszélve arról, hogy a munka személyi feltételei jelenleg egyetlen megyei könyvtárban sincsenek biztosítva.)

Ezek tehát az eredmények és tervek jelenleg a helyismereti munka területén; hogy nem kis jelentőségű ügyről van szó, azt az is bizonyíthatja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Bibliográfiai Bizottsága, tanulmányozva és megvitatva a helyismereti kutatások állását, úgy döntött, hogy folyamatosan figyelemmel fogja kísérni az e területen folyó munkát, szakmai és tudományos támogatásban részesíti a kiemelkedőbb vállalkozásokat.